

V. Moldovenți la vasaviti de Nistru. – Chișinău, 1995; 46. Moraru A. Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993). Chișinău, 1995; 47. Ожог И. А., Шаров И. М. Краткий курс лекций по истории румын. – Кишинев, 1977; 48. Bruhis M. Rusia, Româniasi Basarabia: (1812, 1918, 1924, 1940) – Chișinău, 1992; 49. Цвиркун В. Легенды и вымыслы о жизни и деятельности Дмитрия Кантемира в России // Молдавский исторический журнал. – 1994. – №2. – С. 9-16; 50. Полушин В.Т. Тирасполь на грани столетий. – Тирасполь, 1995; 51. В. Боечко. Молдаване в Україні // Віче. – 1993. – №3. – С.100-111; 52. Демченко М.А. Сельское хозяйство молдаван Бессарабии и левобережного Поднестровья в XIX – начале XX вв.: Дис. канд. ист. наук. – К., 1991.

І.М.Олійник

ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА ПОДІЛЛЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В умовах демократизації українського суспільства поглиблюється інтерес до історії, культури народу, його окремих етнічних груп. Якщо загальні знання про українців як народ вже утвердились в науковій свідомості, то регіональні історико-етнографічні дослідження ще потребують більш ґрунтовного вивчення та систематизації. Адже вони мають винятково важливе значення, оскільки безпосередньо впливають на зростання національної та етнічної свідомості населення. Отож, прагнення поглибити знання про витоки історичної пам'яті етносу, його культуру та національні почуття, які є основою національної свідомості, актуальні сьогодні і зумовлюють потребу в регіональних історико-етнографічних дослідженнях.

Поділля – один із найсамобутніших історико-етнографічних регіонів України. Особливість його полягає у своєрідній історії, не схожій з літописом інших українських земель. Адже впродовж багатьох віків подільська земля “...була ніби форпостом України й українського народу: лежала вона на пограниччю різних держав, на межах земель різних народів... тут на Поділлі і коло нього різного часу сходились межі Київського, Волинського й Галицького князівств, татарських улусів, Литовського князівства, Польщі, Молдавії й Туреччини, Росії та Австрії”¹. Тут пересікались інтереси різних держав, що, безумовно, залишило слід у культурі автохтонного населення краю. Його природні багатства, цікаві археологічні знахідки, багатотисячолітні культурні традиції, відмінна етнографія, татарський торговий шлях відомий в Європі з XIV ст., що проходив через Поділля – все це здавна, як зазначав етнограф В.Отамановський, притягувало до себе увагу мандрівників та дослідників². Свідченням цього є численна й досить давня література, яка належить переважно іноземцям – турецьким, польським, німецьким, датським, французьким дослідникам. В їх описах, спогадах, щоденниках знаходимо перші етнографічні відомості про Поділля.

Накопичення етнографічного матеріалу до початку XIX ст. у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних дослідників й покляло початок зародженню етнографії на Поділлі.

Етнографія Поділля, розвиваючись за тими принципами, що й українська етнографія, водночас мала свої особливості. Вона формувалась переважно як галузь краєзнавства. Тому етнографічні дослідження були тісно пов'язані з географією, історією, філологією. Довгий час етнографія вивчалась як єдине ціле з фольклористикою, мистецтвознавством тощо. Виокремлення ж етнографії Поділля як самостійної науки відбулось лише до кінця XIX ст. Визріваючи в складі різних гуманітарних наук, вона пройшла складний процес становлення, в якому можна виділити три основні етапи:

1) накопичення фактичного матеріалу; 2) постановка і розробка теоретичних питань, пов'язаних з переосмисленням зібраного матеріалу та вирішенням принципів питань дефініції етнографії; 3) вирішення науково-організаційних проблем розвитку етнографії (наприклад, створення спеціальних закладів, підготовка науково-інструктивної літератури, випуск профільюючих видань, розгортання збирацької роботи та ін.).

Перший етап становлення етнографії Поділля тривав до середини XIX ст., коли зусиллями вітчизняних та зарубіжних етнографів, аматорів була зібрана чимала кількість

польового фактичного матеріалу з традиційної (переважно духовної) культури населення краю.

Наступний етап у розвитку етнографії був пов'язаний з постановкою і розробкою питань дефініції науки та систематизацією зібраного фактичного матеріалу. На це вказує структура змісту етнографії Поділля, її тематика і проблематика (етногенез, етнографічне районування; вірування, традиції, звичаї та обряди; родинний побут; матеріальна культура; питання про предмет і завдання етнографічних досліджень; історіографія), які викристалізувались в основних рисах в середині XIX ст. Та найбільш плідним періодом у розвитку етнографії на Поділлі є друга половина XIX – початок XX ст., коли з'явилися перші узагальнюючі спеціальні наукові розвідки з традиційно-побутової культури населення краю. Це засвідчило про виокремлення етнографічних досліджень у самостійний науковий напрямок у поділлєзнавстві. Цей період має визначальне значення у контексті формування етнологічних шкіл, теорії та методології науки, накопичення лівової частки всього фактичного матеріалу з традиційної культури Поділля цього часу, який маємо на сьогодні.

Так, за період другої половини XIX – початок XX ст. дослідженням Поділля займалось чимало науково-дослідницьких установ та окремих краєзнавців. В цей час сформувалися поділлєзнавчі наукові школи.

Вагомий вклад у дослідження традиційної культури Поділля другої половини XIX – початку XX ст. зробили польські науковці. Як відомо, ще з кінця XVIII – до середини XIX ст. дослідженням Поділля займалися переважно саме вони. Така ситуація пояснюється рядом об'єктивних і суб'єктивних факторів: кілька століть Поділля перебувало в складі Речі Посполитої, до 1831 р. польська мова мала статус офіційної, насаджувався католицизм, панувала непорушність соціально-економічних позицій шляхти. У першій половині XIX ст. сформувалась так звана українська школа в польських історико-краєзнавчих дослідженнях, яка проіснувала до 1920 р. Правда, як зазначає Л.Баженов, майже у всіх польських публікаціях Поділля розглядалося в контексті історії та культури Речі Посполитої як її невід'ємна частина, обґрунтовувалося “право” Польщі на цей край, ідеалізувався польський період його колонізації³. Та незважаючи на політичні підходи представників цієї школи до вивчення Поділля, все ж вони зібрили значний цінний фактичний матеріал з етнографії краю, зафіксували автентичні пам'ятки традиційно-побутової культури, фольклору подолян. Роль польських дослідників М.Балінського, Ф.Гіжицького, М.Гославського, В.Завадського, Ю.Крашевського, Т.Ліпінського, А.Марцинківського, В.Марчинського, С.Павінського, О.Пшездзецького, О.Яблоновського, та інших у становленні поділлєзнавства неоціненна.

Публікаціям прошляхетського характеру української течії в польській краєзнавчій літературі дієво протистояла Київська історична школа одного з фундаторів поділлєзнавства, професора В.Антоновича. В умовах панування польської і російської історіографії, у 60 рр. XIX – початку XX ст., школа була поборником українського національного відродження, авангардом історичної науки, стала провідною в дослідженні окремих регіонів, зокрема Поділля, організатором краєзнавчого руху на місцях⁴. Представники Київської історичної школи – учні та послідовники В.Антоновича – М.Грушевський, О.Левицький, Н.Молчанівський, місцеві краєзнавці Є.Сіцинський, С.Венгрженівський та інші були зорієнтовані на дослідження Поділля.

Великий вплив на становлення та розвиток етнографії краю справила перша статистично-етнографічна експедиція на Правобережну Україну П.Чубинського, яка поклала початок системного і комплексного вивчення духовної та матеріальної культури населення регіону. Її результати стали приводом для створення в 1873 р. Південно-західного відділу Російського географічного товариства у Києві, діяльність якого сприяла подальшому розгортанню етнографічного вивчення культури Поділля.

Вагомим чинником у розгортанні фольклорно-етнографічних досліджень краю стала офіційна політика державної влади, спрямована на всебічне вивчення регіону. Так, з середини XIX ст. за розпорядженням царського уряду на Поділлі була розгорнута підготовка історико-статистичних, етнографічних описів населених пунктів губернії, оглядів, звітів. Ця

робота проводилася з метою отримання більш повних відомостей про соціально-економічний стан та культурний рівень краю, який віднедавна перебував у складі Російської імперії і був їй практично маловідомий. Для цього на Поділлі, як і в інших регіонах держави, при канцеляріях губернського правління 1862 р. було створено статистичний комітет⁵, а в 1865 р. при єпархіальному управлінні на базі Кам'янець-Подільської духовної семінарії – Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет⁶, реорганізований у 1903 р. в Подільське церковне історико-археологічне товариство⁷, яке проіснувало до 1920 р.⁸. Для обстеження та вивчення губернії були залучені широкі кола науковців, священників, військовослужбовців, чиновників різних рангів, ентузіастів-краєзнавців тощо.

Активно здійснювалася і видавнича діяльність, яка також підтримувалася офіційною владою. Так, губернський статистичний комітет за час свого існування видав 37 щорічних “Оглядів Подільської губернії” (1871-1873, 1879-1912 рр.)⁹, “Труди Подільського губернського статистичного комітету”¹⁰, “Звіти Подільського губернського статистичного комітету”¹¹, “Статистичні відомості Подільської губернії” (за 1862, 1863, 1864 рр.)¹², три випуски “Збірника відомостей про Подільську губернію” (1880, 1882, 1884 рр.)¹³. Губернський статистичний комітет широко використовував і часописи: “Подольские губернские ведомости”, “Экономическая жизнь Подолии” та ін. Випуск статистичних матеріалів у вищевказаних періодичних виданнях здійснювався щороку за чітко продуманою схемою, яка відображала стан розвитку в губернії: основних та допоміжних галузей сільського господарства (рільництво, городництво, садівництво, виноградарство; тваринництво, птахівництво, бджільництво тощо); заводської і фабричної промисловості, кустарних промислів населення губернії (перелік ремісничих спеціальностей та майстрів; кількість, ціна та асортимент виробленої продукції); торгівлі тощо.

Такі статистичні дані, як справедливо зазначав й сам губстаткомітет, не були позбавлені недоліків. Причиною цього була відсутність систематичних обстежень та неповнота відомостей про стан народних промислів, а звідси – необ’єктивність інформації¹⁴.

Як зазначає етнограф-поділезнавець Л.Мельничук¹⁵, першу спробу комплексного обстеження господарської діяльності населення Поділля було здійснено губернською владою в 1871 р. за розпорядженням Центрального статистичного комітету Міністерства внутрішніх справ. У зв’язку з підготовкою до Політехнічної виставки в Москві необхідно було зібрати різнобічні відомості про заняття місцевих жителів за запропоновує комітетом досить деталізованою інструкцією. Губернська влада залучила до проведення обстеження широке коло установ та посадових осіб, а зібраний фактичний матеріал по всіх повітах губернії друкувався протягом 1872-1873 рр. в “Подольских губернских ведомостях”. А в 1873 р. був опублікований окремою книгою “Матеріали для дослідження Подільської губернії в статистичному і господарському відношеннях”.

Значний внесок для етнографічного статистичного вивчення Подільської губернії зробив член-кореспондент Імператорського Московського археологічного товариства, член-секретар Подільського губернського статистичного комітету В.Гульдман¹⁶, який в 80-х рр. XIX – на початку XX ст. опублікував ряд фундаментальних праць: “Подільська губернія. Досвід географічно-статистичного опису”, “Населені місця Подільської губернії”, “Помісне землеволодіння в Подільській губернії: Настільно-довідникова книжка для землевласників і орендаторів”, “Пам’ятники старовини в Подолії”, “Подільський адрес-календар”, “Збірник відомостей про Подільську губернію” тощо. Це була спроба автором узагальнити і проаналізувати нагромаджений більш ніж за півстоліття історико-статистичний матеріал про Поділля, його населенні пункти, основні галузі господарської діяльності та етнографічні особливості населення губернії. Праці дослідника мають науковий характер, вони не втратили актуальності й на сьогоднішній день.

Суттєвим доповненням до історико-статистичних обстежень губернії другої половини XIX – початку XX ст. стали систематичні й планомірні дослідження подільського єпархіального історико-статистичного комітету. З огляду на його результати діяльності – зібраний і зафіксований значний фактичний матеріал з традиційно-побутової культури

населення Поділля, можемо стверджувати, що він та Кам'янець-Подільська духовна семінарія, стали основою для зародження на Поділлі місцевих етнографічних шкіл.

Фольклорно-етнографічна школа Кам'янець-Подільської духовної семінарії, яка є найбільш тривалою в часі (середина XIX – початок XX ст.)¹⁷, відзначилася великою кількістю представників. Вона була започаткована діяльністю народознавчого осередку викладачів та вихованців семінарії, особливо визначними серед яких стали С.Руданський, А.Свидницький, К.Шейковський та ін. Школа приділяла особливу увагу вивченню самобутності українського села, фіксувала його народні віковічні традиції, звичаї, епос, що мало визначальне значення для українського національного відродження.

Духовне відомство та його установи стали також осередком для створення Подільської історико-краєзнавчої наукової школи другої половини XIX – початку XX ст.¹⁸. Результатом діяльності місцевих дослідників стало створення спеціальних краєзнавчих інституцій (Подільський епархіальний історико-статистичний комітет, Давньосховище, Подільське церковне історико-археологічне товариство) та видавничої діяльності (“Труди подільського епархіального історико-статистичного комітету”, “Звіти подільського церковного історико-археологічного товариства”). Публікацію етнографічних досліджень Поділля здійснювали також різні періодичні видання: “Подольские епархиальные ведомости”, “Православная Подолия”, “Подолия”, “Киевская старина”, “Основа” тощо. За період другої половини XIX – початку XX ст. на їх сторінках з’явилися десятки досліджень: історико-статистичні описи міст і сіл, матеріали з календарної та сімейної обрядовості, декоративного мистецтва, народного одягу тощо. Найбільш активними представниками історико-краєзнавчої школи є Є.Сіцінський, якого сучасні етнографи-науковці вважають координатором Подільської історико-краєзнавчої наукової школи, а також С.Венгрженівський, М.Верик, В.Гульдман, С.Долінський, М.Доорохольський, Й.Ролле, В.Шероцький, К.Шероцький, М.Яворівський та ін.

В кінці XIX – початку XX ст. науковці вперше ставлять перед собою питання системного вивчення Поділля як історико-етнографічного регіону України. Як відомо, інтереси дослідників зосереджувались на духовній культурі, і лише в кінці XIX – початку XX ст. з’являються перші розвідки в галузі матеріальної культури, господарського побуту, промислів, народного мистецтва Поділля. Даний період характеризується розквітом виставкової діяльності та музейної справи. Головну роль координаторів у науково-дослідній роботі відіграли представники земств, музейні працівники та наукова еліта регіону. Земські установи, які займались питаннями економіки, медицини, культури, протягом 1913-1917 рр. видавали журнал “Экономическая жизнь Подолии”, на сторінках якого містились і етнографічні рубрики. Результатом діяльності земства стало комплексне обстеження допоміжних видів господарської діяльності подолян та вихід у світ праці “Кустарные промыслы Подольской губернии”¹⁹, в якій зібрані відомості про всі місцеві промисли кустарів: гончарство, ткацтво, килимарство, народна вишивка, шкіряні промисли, каменярство, деревообробництво та лозоплетіння. Співавторами книги стали О.Прусевич, Г.Александрович, В.Свідзінський, Л.Трохимова та П.Штельмах. На основі зібраних експонатів за період вивчення кустарних промислів Подільської губернії були створені етнографічні підвідділи у місцевих музеях²⁰. Вагомий внесок у вивчення матеріальної культури регіону здійснили також М.Біляшівський, С.Венгрженівський, І.Зарецький, М.Могилянський, К.Шероцький та ін., зусиллями яких було зібрано значну колекцію пам’яток старовини з Поділля для історичних музеїв України та за її межами²¹.

Важливим доповненням до фольклорно-етнографічного вивчення Поділля стала творча діяльність видатних письменників М.Коцюбинського, М.Старицького та інших. Вони, довгий час проживаючи на Поділлі, добре знали місцевий побут, звичаї сільського населення, відносини між різними верствами, історію краю і широко відтворили весь колорит життя на Поділлі XVII-XIX ст. у своїх творах.

Отже, за період другої половини XIX – початку XX ст. етнографічні дослідження Поділля набули таких масштабів, яких їм більше не вдавалось досягнути протягом всієї

наступної історії. Хоча сплески етнографічних досліджень мали місце в 20-30-ті рр. в період українізації та в 90-ті рр. ХХ ст., коли Україна здобула незалежність, та все ж вони були набагато слабші, фрагментарнішими від досліджень другої половини ХІХ - початку ХХ ст. Дійсно, з позиції накопичення фактичного матеріалу з традиційної культури населення краю цей період займає визначальне місце в етнографії не лише Поділля, а й України в цілому, а тому й вимагає ґрунтовного дослідження.

На жаль, серед наукових праць й досі немає всебічного й системного історіографічного дослідження, що стосується традиційної культури подолян другої половини ХІХ – початку ХХ ст. До середини 80-х рр. ХХ ст. історіографія обмежується лише поодинокими публікаціями про деяких українських й зарубіжних етнографів та окремі аспекти матеріальної й духовної культури Поділля вказаного періоду (З.Болтарович, М.Сиваченко, О.Новицький, А.Паравійчук, Р.Курчів, В.Юзвенко).

Значний внесок у вивчення історіографії Поділля на сучасному етапі зробили Л.Баженов, В.Прокопчук, В.Щегельський, С.Баженова, В.Воловик, Л.Мельничук та інші історики.

Окремо слід відзначити науковий доробок директора Центру дослідження Поділля, а доктора історичних наук, професора Л.Баженова.

Однак, предметом дослідження вище згаданих науковців є краєзнавство, окремі галузі етнографії тощо. А становлення і розвиток етнографії Поділля в контексті регіональної історії не є предметом спеціального наукового аналізу. Проблема вивчення традиційної культури Поділля у працях дослідників другої половини ХІХ - початку ХХ ст. залишається малодослідженою і актуальною, тому потребує ґрунтовного вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Сіцінський Ю.Й. Нариси з історії Поділля, Ч.1.(нариси І-ІІ). – Вінниця, 1927. – С.3; 2.Отамановський В.Д. Краєзнавство на Поділлі. – Вінниця, 1926. – С.5; 3. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С.13, 18-19; 4. Його ж. Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля у ХІХ – ХХ ст. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: науковий збірник. – Хмельницький, 1995. – С.335; 5. Гульдман В.К. Подольская губернія: Опыт географическо-статистического описания. – Каменец-подольский, 1889. – С.1; 6.Учреждение Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ), 1865. - №13. - С.302-303; 7. Преобразование Подольского епархиального историко-статистического комитета в Церковное историко-археологическое общество (26 октября 1903 г.)// Киевская старина. - 1903. - Т.83. - Кн.3. - С.156-157; 8. Баженов Л.В. Основні наукові школи...// Там само. – С.337; Вінюкова В.М. Подільський історико-статистичний комітет // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Наук. збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С.19-20; 9. Справочник по истории дореволюционной России. Библиографический указатель. – М., 1978. – 639 с.; 10. Труды Подольского губернского статистического. – Каменец-Подольский, 1869. – 50с.; 11. Отчеты Подольского губернского статистического. – Каменец-Подольский, 1862 – 1912гг.; 12. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы. – Каменец-Подольский, 1865. – 67с.; 13. сборник сведений о Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1880. - Вып.1. – 214с.; 1882. – Вып.2. – 148с.; 1884. – Вып.3. – 99с.; 14. Обзор Подольской губернии за 1882 год. - Каменец-Подольский, 1883. – С.12; 15. Мельничук Л.С. Гончарство Вінниччини: минуле і сьогодення // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: Наук. збірник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С.86; 16. Його ж. Гончарство Поділля ХІХ – початку ХХ ст.: історіографія проблеми // Етнічна історія народів Європи: Науковий збірник. – К., 2002. – Вып.13. – С.23-24; 17. Баженов Л.В. Основні наукові школи... // Там само. – С.336; 18. Там само; 19. Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916. – 645с.; 20. Хроника // Экономическая жизнь Подолии. - 1913. - №23. – С.63; Александрович Г. Культурно-исторический отдел музея Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. - 1915. - №4. – С.9-18; 21.Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С.38; Каталог-указатель этнографических коллекций: Украинцы. ХІХ-ХХ вв. – Л., 1983. – С.3-5, 10-29.